

Monika Sidor, *Próba literackiej summy. Pisarz – prawda – historia w „Czerwonym kole” Aleksandra Sołżenicyna, Lublin, Wydawnictwo KUL 2017, 292 s.*

Monografia *Próba literackiej summy. Pisarz – prawda – historia w „Czerwonym kole” Aleksandra Sołżenicyna* jest jak dotąd jedną z nielicznych prac przedstawiających niewątpliwie ważne, choć niedokończone dzieło rosyjskiego noblisty. W kręgu zainteresowań autorki znalazła się epopeja wpisana w szeroki kontekst literacki i społeczny. Założonym efektem badań nie jest więc analiza jednego utworu, lecz stworzenie szerokiego oglądu twórczości Aleksandra Sołżenicyna. Rosyjski pisarz, zdaniem autorki, zawarł w najobszerniejszym, a zarazem najmniej znanym utworze klucz do odczytania nie tylko swego pozostałego dorobku literackiego, ale także swojej osobowości jako twórcy i ważnej postaci publicznej. Autorka proponuje spojrzenie na działalność pisarza przez pryzmat *Czerwonego Koła* ze szczególnym wyartykułowaniem wątków, rozwiązań czy refleksji, które były podejmowane w całej twórczości, a w tym najobszerniejszym dziele znalazły swoje rozwinięcie.

Praca wyróżnia się spójną i przemyślaną strukturą, konsekwentnie odzwierciedlającą przyjętą przez autorkę strategię badawczą, która uwzględnia różnorodne współczesne nurty literaturoznawcze. Kryterium porządkujące stanowi chronologia powstawania poszczególnych ogniw cyklu, a ich cechy charakterystyczne, wyodrębnione w trakcie działań badawczych, stają się punktem wyjścia do dalszych pogłębionych rozważań. W ten sposób każdy z rozdziałów koncentruje się na innym ważnym aspekcie osobowości literackiej Aleksandra Sołżenicyna. Różnokierunkowe refleksje łączy kategoria doświadczenia, która dotychczas była nieobecna bądź prawie niezauważalna w pracach poświęconych dorobkowi rosyjskiego noblisty. Ujęcie tego zróżnicowanego materiału w kontekście doświadczenia, rozumianego wielostronnie, jako doświadczenie osobiste pisarza, doświadczenie literackie czytelnika oraz wspólne doświadczenie historyczne Rosjan, pozwalają w istotny sposób rozszerzyć i uwspółcześnić prowadzone eksploracje. Autorka podkreśla, iż Sołżenicyn „budował swoje dzieło według specyficznego kodu swojego życia”, a niektóre ze scen pierwszej części świadczą o silnym związku z jego biografią. „Autor rozpoczyna poszukiwania genezy rewolucji od własnych korzeni, od odsłonięcia źródeł swojej osobowości, czyli swojego środowiska i swoich przodków” – podkreśla Monika Sidor.

Utwór poświęcony jest historii rewolucji rosyjskiej jako zjawisku, którego opis, przez dziesięciolecia obarczony był przemożnym wpływem ideologicznym i ciągle jeszcze nie został w pełni odmitologizowany. Stanowi on istotne tło do zrozumienia złożonej osobowości twórczej autora, w pełni ujawniającej się dopiero z perspektywy współczesności. Z dociekań badawczych autorki pracy wyłania się przekonująca postać pisarza-mentora, tak charakterystycznego dla tradycji rosyjskiej prozy realistycznej. On jako pisarz rozszerza swoje prerogatywy w stosunku do czytelnika i do materiału literackiego. W sposób bardzo przemyślany, etap po etapie, zostało tu zobrazowane przejście od literackiego ujmowania rzeczywistości, przez aspiracje odkrywania prawdy o świecie, aż po kreację swoistej historiozofii. Uzasadnia to potrzebę podjęcia w toku działań badawczych między innymi takich zagadnień jak prawda i fikcyjność w dziele literackim, modelowanie i fabularyzacja historii, odniesienie literatury i dokumentu. Wiele miejsca poświęcono omówieniu Sołżenicynowskiej koncepcji pisarstwa, ujęciu pisarza jako historyka i świadka epok oraz autorskiej wizji narracji historycznej. Poszczególne, uporządkowane chronologicznie, rozdziały monografii odzwierciedlają więc w istocie drogę ewolucji twórczej Sołżenicyna.

W rozdziale pierwszym „*Sierpień Czternastego*”. *Warsztat pisarski* autorka przedstawiła najistotniejsze momenty pracy Sołżenicyna nad koncepcją cyklu. Rozważania obejmują ustalenie funkcji czasu i przestrzeni, strategię doboru i postaciowania bohaterów oraz fundamentalne wybory dotyczące cech gatunkowych. Na uwagę zasługują tu zwłaszcza nowatorskie rozmyślenia na temat pisarskich dookreśleń gatunku, w rezultacie których *Czerwone koło* – „opowieść w określonych odcinkach czasowych” – zdradza bliskie powinowactwo metodologiczne z „próbą dochodzenia literackiego”, czyli *Archipelagiem Gulag*. Autorka podkreśla, iż charakterystyczna dla Sołżenicyna metoda deskrypcji literackiej, odzwierciedlająca jego podejście do świata, przypomina strukturę hasła słownikowego i oznacza „kontemplowanie słów i ich pierwotnych znaczeń, badanie ich etymologii i powiązań, a następnie dokładne analizowanie przykładów. Sedno tych swoistych analiz słownikowych Sołżenicyna tkwi nie w uzupełnianiu wiedzy językowej, lecz w docieraniu do sensu zjawisk, odkrywaniu nowych odniesień i odtwarzaniu drogi myślowej autora słownika. Działania pisarskie inspirowane strukturą hasła słownikowego uwzględniają kontemplację rzeczywistości, a także wyznaczenie sposobów jej rozumienia” [s. 23]. Natomiast w podrozdziale *O prawdę w literaturze* znalazły się ciekawe rozważania na temat Sołżenicynowskiego rozumienia prawdy literackiej. Autorka w nim między innymi za „punkt wyjścia” przytacza rozważania Lwa Tołstoja, które jak uważa, podkreśla to i sam Sołżenicyn, wywarły ogromny wpływ na koncepcję jego dzieła. Uwypukla w swych rozważaniach ogromne znaczenie prawdy, która zdaniem Sołżenicyna stoi znacznie wyżej w hierarchii wartości sztuki niż u Lwa Tołstoja, stanowi kategorię decydującą w jej ocenie.

W rozdziale drugim monografii „*Październik Szesnastego*”. *Sołżenicyn wobec tradycji literacko-historiozoficznej* autorka podejmuje próbę przedstawienia *Czerwonego koła* w szerszym kontekście literackim i kulturowym. Epopeja Sołżenicyna została usytuowana wobec kardynalnych tendencji i nurtów kultury rosyjskiej, postrakowanych jako bogate i nie zawsze oczywiste tło dla analizy problematyki oraz

formy utworu. Z tego względu na przykład w podrozdziale *Rozliczenie z realizmem socjalistycznym i wyjście poza literacki mit rewolucji* dokonano eksploracji poetyki dzieł socrealistycznych. W swych rozważaniach autorka zwraca uwagę na dwa utwory: *Cichy Don* Michaiła Szołochowa i *Doktora Żywago* Borysa Pasternaka, które najmocniej, jej zdaniem, odcisnęły się na wielkim cyklu autora *Archipelagu Gułag*. W podrozdziale *W cieniu Tolstoja* przybliżono ewolucję prozy historycznej w Rosji oraz zestawiono *Czerwone koło* z innymi utworami reprezentującymi ten gatunek. Podkreślono, iż od autora *Anny Kareniny* Sołżenicyn „przejął podejście do materiału historycznego”.

Szczególnie aktualnymi mienią się rozważania na temat polifoniczności Sołżenicynowskiego tekstu, które wpisały się w rozważania o utworze jako literackiej summie. Autorka jest zdania, że w przypadku danego cyklu „trafniej mówić o poligatunkowości, realizującej zasadę jednoczesności z nadrzędną instancją opowiadacza-autora” (s. 111). Według niej efektem pracy literackiej Sołżenicyna jest „polinaracja, narracja wszechogarniająca czy polidyskurs. To nie udzielenie głosu wszystkim, ale rozmowa o wszystkim i nauka o wszystkim”(s. 111).

Swego rodzaju centrum rozważań Moniki Sidor jest rozdział trzeci *Historyk – pisarz – świadek. Ewolucja metody w „Marcu Siedemnastego”*, poświęcony najobszerniejszej i najbardziej złożonej części Sołżenicynowskiego cyklu prozatorskiego. Utwór ten zarazem dotyczy kulminacyjnych wydarzeń przedstawionego przez Sołżenicyna wycinka historii Rosji. Autorka szczególną uwagę zwróciła na specyficzne napięcie między obrazem Sołżenicyna-pisarza, Sołżenicyna-historyka i Sołżenicyna-medium, zdolnego dzięki „talentowi pisarza-badacza dziejów i znawcy ludzkich motywacji” zająć pozycję świadka epoki. Twórca ogarnięty ideą misyjności literatury i przekonany o autentyczności doświadczenia, powstałego w wyniku lektury dokumentów epoki, przypisuje swojemu oglądowi charakter niepodważalnego świadectwa. Twierdzi on, że jako pisarz „ma pełne prawo nadać swej narracji o historii dowolną formę i w wybrany przez siebie sposób ujawniać własne przekonania”, a jednocześnie wierzy w możliwość dotarcia do prawdy i jest przekonany, że on sam mimo wszelkich obróbek, którym poddaje materiał z przeszłości, ciągle pozostaje „historykiem innego typu, historykiem-pisarzem, któremu bezwzględnie można zaufać” [s. 166].

W ostatnim rozdziale monografii *Kwiecień Siedemnastego. Epilog czy wyczerpanie?* autorka dokonuje podsumowania najważniejszych kwestii społecznych, wyodrębnionych w wielotomowej epopei w kontekście wypowiedzi publicystycznych twórcy. Jednocześnie po raz pierwszy w badaniach nad spuścizną Sołżenicyna zostaje tu omówiona nowa forma literacka, stanowiąca efekt autorskiego „kompromisu z upływającym czasem”, nazwana przez M. Sidor „narracją konspektową”. Jest ona mniej urozmaicona formalnie niż narracja „dochodzenia literackiego”, za to bardziej naznaczona subiektywizmem, gdyż narrator, w pełni tożsamy z autorem, odgrywa tu rolę instancji nadrzędnej, arbitralnie ustanawiającej nowe prawa pracy. Układa on opowieść skierowaną jakby do siebie samego, dlatego bez trudu i obawy nadinterpretacji, w dowolny sposób przyjmuje różne punkty widzenia, wyrażając na przykład opinie różnych polityków lub partii.

Autorka uważa, iż „niedokończone węzły nie są [...] tylko świadectwem ogromu projektu pisarskiego *Sołżenicyna* czy zmęczenia autora. Pisarz uznał, że czytelnik przygotowany przez niego do specjalnego „czytania historii” odnajdzie w konspektach dalszy ciąg opowieści o dziejach ojczyzny” [s. 245].

Monumentalne dzieło posłużyło zdaniem autorki jako „materiał do przedstawienia stosunku *Sołżenicyna* do tradycji literackiej, w oderwaniu od której badanie jego twórczości jest niemożliwe”. Summa laureata nagrody Nobla to naturalnie opowieść o historii – najważniejszym obiekcie opisu. Autorka uważa, iż niedokończone dzieło pisarza to swoistego rodzaju wykład na temat Rosji w kontekście jej odwiecznych problemów.

Reasumując, można powiedzieć, że praca inicjuje odmienne kierunki eksploracji dorobku Aleksandra *Sołżenicyna*. Przedstawiono w niej zupełnie nowe perspektywy badawcze, i przeformułowano pytania, stawiane w odniesieniu do twórczości znanego przecież pisarza. Zachowanie w rozważaniach należnego obiektywizmu badawczego w stosunku do budzących wiele kontrowersji dzieł i postaw pisarskich stanowi następną godną odnotowania cechę omawianej pracy.

Tadeusz Osuch